

Дмитриченко І.В.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Дмитриченко Д.І.

студент факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВНЕСОК МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ У РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

В умовах тривалого збройного протистояння на сході України, юридична громадськість має привернути увагу суспільства до фундаментальних основ міжнародного гуманітарного права — до ідей гуманізації війни через дотримання основоположних принципів і норм міжнародного гуманітарного права. Страхіття війни, які залишилися в нашій історичній пам'яті, знову разом з нами. За таких умов сторони, що ведуть збройну боротьбу мають щонайменше суворо дотримуватися основоположного принципу міжнародного гуманітарного права — «населення і воюючі залишаються під охороною і дією засад міжнародного права, оскільки вони впливають із встановлених між освіченими народами звичаїв і законів людяності та вимог суспільної свідомості» (преамбула Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни, прийнята на I Гаазькій конференції миру у 1899 р.— так звана «декларація Мартенса») [1, с. 45; 12, с. 358].

Слід зазначити, що принципи і норми міжнародного гуманітарного права дістали свого розвитку під час роботи Нюрнберзького і Токійського трибуналів, які підтвердили принцип кримінальної відповідальності військових і цивільних посадовців за злочини, скоєні під їхньою егідою та вказівками. Згодом практика притягнення до суду осіб, винних у злочинах проти людяності, особливо скоєних під час збройних конфліктів, широко увійшла в обіг міжнародного права [2, с. 53]. Свідченням цьому є створення Радою Безпеки ООН спеціальних міжнародних кримінальних трибуналів по

колишній Югославії (лютий 1993 р.) та Руанді (листопад 1994 р.). 17 липня 1998 р. в Римі відбулася важлива подія – прийняття Статуту Міжнародного кримінального суду, на підставі якого засновано постійний міжнародний судовий орган, що має компетенцію розглядати справи зі скоєння геноциду, злочинів проти людяності, військових злочинів і агресії (ст. 5 Статуту Міжнародного кримінального суду).

Практика згаданих міжнародних кримінальних судових установ та її вплив на розвиток міжнародного гуманітарного права, критичне оцінювання їхньої діяльності знаходиться в центрі дискусій дослідників міжнародного права [3]. Зокрема, Міжнародні трибунали по колишній Югославії та Руанді створили механізм, що сприяє розслідуванню та притягненню до відповідальності осіб, винних у злочинах проти людяності, військових злочинах і злочинах геноциду, скоєних у формі сексуального насильства в воєнний час, які, незважаючи на те, що давно заборонені, часто ігноруються і рідко переслідуються. Лише в останні роки після систематичних зґвалтувань і сексуального насильства під час конфліктів у Боснії та Руанді міжнародне співтовариство почало розробляти конкретні правові стандарти, з тим, щоб раз і назавжди дати зрозуміти, що подібні види практики можуть бути військовими злочинами, злочинами проти людяності та елементами злочину геноциду, а також катуванням та іншим жорстоким, нелюдським і принижуючим гідність поводженням і поневоленням [4].

Рішення міжнародних судових установ розглядаються у якості додаткового засобу для визначення правових норм, зокрема у сфері міжнародного гуманітарного права. Вони не мають обов'язкової сили судових прецедентів, хоча це жодним чином не зменшує їх авторитетної ролі. В центрі дискусії також знаходиться проблема інституційної фрагментації міжнародного права, яка пов'язана із певними конфліктами між рішеннями різних міжнародних судових установ, особливо в сфері міжнародного гуманітарного права, що ймовірно може загрожувати єдності міжнародно-правовій системі [5, с. 704-709].

Метою дослідження є висвітлення підходів міжнародних кримінальних трибуналів та Міжнародного Суду ООН щодо розуміння природи та загальних засад міжнародного гуманітарного права.

Достатньо чітко визначення злочинів проти людяності надано в рішенні Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії зі справи “*Prosecuter vs. Drazen Erdemovic*”: “Злочини проти людяності є жахливими актами насилля, які завдають удар по самому головному, що є у людини: її життю, свободі, здоров’ю, благополуччю, гідності. Ці нелюдські діяння за своїми масштабами перевищують межі, які міжнародне співтовариство може терпіти, що й спонукає його вимагати їхнього покарання. Однак злочини проти людяності зачіпають більше, ніж окрему особистість, оскільки коли злочинного посягання зазнає людина, то тим самим об’єктом нападу і заперечування стає саме поняття людяності. Тому суттєвою характеристикою злочинів проти людяності є концепція людяності як жертви”. В рішенні Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді зі справи “*Prosecuter vs. Akayesu* ” під час характеристики злочинів проти людяності вказувалося, з одного боку, на «нелюдські за своїм характером і природою акти, що спричиняють сильні страждання, тяжкі тілесні ушкодження, значну шкоду фізичному та психічному здоров’ю, а з іншого боку – на спрямованість цих актів, скоєних як частина широкомасштабних або систематичних нападів на цивільне населення за національними, політичними, етнічними, расовими або релігійними мотивами» [6, с. 104]. Окремої уваги заслуговує той факт, що в цій справі вперше було визнано, що акти сексуального насилля можуть переслідуватися як елементи кампанії геноциду. Трибунал зазначив: «Згвалтування і сексуальне насилля ... є геноцидом, так само як і будь-який інший акт, якщо вони безпосередньо спрямовані на повне або часткове знищення якої-небудь окремої групи... Сексуальне насилля стало складовою частиною такого процесу знищення, що був безпосередньо спрямований проти жінок племені тутсі, і особливо сприяв їхньому знищенню та знищенню групи тутсі в цілому» [6, с. 111; 7].

Одною з «хрестоматійних» справ Міжнародного Суду ООН, що стосується гуманітарного права є справа «Про протоку Корфу» (*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania*) [8]. Спір між Албанією і Великою Британією був викликаний інцидентом, що відбувся 22 жовтня 1946 р., коли два британських есмінця підірвалися на мінах в албанських територіальних водах. Вибухи спричинили шкоду військовим кораблям та призвели до загибелі 45 офіцерів і матросів та поранення 42 членів екіпажу. Суд, розглядаючи матеріали справи, торкнувся категорії «елементарних міркувань гуманності» (*elementary considerations of humanity*) [8, с. 22], що мають бути основоположними у відносинах між державами в мирний та воєнний час.

У «Справі про військову діяльність в Нікарагуа та проти Нікарагуа» (*Nicaragua v. United States of America*) Міжнародний Суд ООН звернувся до аналізу норм міжнародного гуманітарного права, які необхідно було застосувати задля розв'язання спору між Нікарагуа та США (рішення Суду від 27 червня 1986 р.). Суд підкреслив, що «установлення мін у водах іншої держави без попередження або повідомлення є не тільки протизаконною дією, а ще й порушенням принципів гуманітарного права, що покладені в основу VIII Гаазької конвенції «Про установлення підводних мін, які автоматично вибухають у разі зіткнення» 1907 р. У результаті такого підходу Суд поставив перед собою завдання розглянути міжнародне гуманітарне право, що стосується даного спору. На думку Суду, Нікарагуа, не посилаючись безпосередньо на положення міжнародного гуманітарного права, подала скаргу з приводу дій, скоєних на її території, які явно порушують ці положення. Вона звинуватила США у вбивствах, каліцтвах та викраданні своїх громадян (у цих злочинних діях обвинувачувалися так звані «контрас»). Проте відсутність у Нікарагуа достатніх доказів щодо американського керівництва діями контрас, не дозволило Суду констатувати вину в цьому США.

Не зважаючи на такі обставини, Суд підкреслив, що США мають дотримуватися норм, які викладені у статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. (ст. 3 стосується міжнародних збройних конфліктів) і навіть «забезпечувати їх дотримання, тобто не підштовхувати осіб або групи осіб, що беруть участь у конфлікті в Нікарагуа до дій, які порушують положення цієї статті». На думку Суду, згадане «зобов'язання випливає з загальних принципів гуманітарного права, які втілені в Женевських конвенціях». Враховуючи ці обставини Суд зазначив, що США несуть відповідальність за мінування морських портів Нікарагуа без відповідного повідомлення. У рішенні зазначено, «що відповідно до загальних принципів гуманітарного права, США мають утримуватися від заохочення осіб або угруповань, що беруть участь в даному конфлікті в Нікарагуа, та не допускати дій, які суперечать спільній статті 3 Женевських конвенцій 1949 р. Інструкція «Психологічні операції у партизанській війні», відповідальність за публікацію і поширення якої покладається на США, містить поради по здійсненню певних дій, які можуть розглядатися як ті, що суперечать статті 3» [9].

Під час роботи 49 сесії Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 49/75 К (15 грудня 1994 р.), в якій вона постановила відповідно до п. 1 статті 96 Статуту ООН просити Міжнародний Суд у терміновому порядку винести консультативний висновок з наступного питання: «Чи допускає міжнародне право за будь-яких обставин загрозу ядерною зброєю або її застосування?». У консультативному висновку Міжнародного суду ООН від 8 липня 1996 р. щодо законності загрози ядерною зброєю або її застосування (*«Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons»*) [10] значну увагу було приділено аналізу принципів та норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема Суд підкреслив, що принципи міжнародного гуманітарного права з самого початку свого існування забороняють певні види зброї за обставин їх невибіркової дії стосовно комбатантів і цивільних осіб, або за надмірні страждання, які вони спричиняють комбатантам, тобто

завдають більшу шкоду, ніж ту, яка обґрунтована досягненням законних військових цілей (п. 78 консультативного висновку).

Суд акцентував увагу на тому, що «велика кількість норм гуманітарного права, що застосовується у період збройного конфлікту, беззаперечно має велике значення з точки зору поваги до людської особистості і «елементарних міркувань гуманності», як було заявлено в рішенні Суду від 9 квітня 1949 р. зі справи «Про протоку Корфу» (*UK v. Albania*), тому до Гаазьких і Женевських конвенцій приєдналася велика кількість держав. Крім того, цих основоположних норми мають дотримуватися усі держави, незалежно від ратифікації згаданих конвенцій, оскільки такі норми являють собою непорушні принципи міжнародного звичаєвого права» (п. 79). У доповіді Російської Федерації, яка була надана Суду, зазначалося, що «обмеження, встановлені нормами щодо засобів і методів ведення війни, безпосередньо поширюються і на ядерну зброю». У доповіді Великобританії підкреслено, що «дія загальних принципів *jus in bello* поширюється на застосування ядерної зброї» [11]. Суд також посилався на «декларацію Мартенса», дієвість і застосовність якої «не підлягає сумніву, і є підтвердженням того, що принципи і норми гуманітарного права застосовуються до ядерної зброї» (п. 87).

Отже, досягненням Міжнародного Суду ООН в досліджуваній сфері є визнання звичаєво-правового характеру найважливіших принципів і норм, що втілені, зокрема, в статті 3 чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. Український дослідник М.М. Гнатовський зазначає, що «крім того Судом було встановлено звичаєво-правовий статус принципу відмінності між цивільними об'єктами, заборони спричинення надмірних страждань комбатантів, а також «декларації Мартенса» [5, с. 698]. До того ж Міжнародний Суд ООН поширив положення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. (через визнання її звичаєво-правового статусу), на будь-які збройні конфлікти. В свою чергу, органи міжнародного кримінального правосуддя (Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний

кримінальний трибунал по колишній Югославії, Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді та ін.) здійснюють безпосередній вплив на принципи та норми міжнародного гуманітарного права [5, с. 701].

Підсумовуючи короткий огляд міжнародної судової практики в сфері гуманітарного права можна констатувати, що «декларація Мартенса» і категорія «елементарні міркування гуманності» отримали міжнародне визнання [12] і вміщують у собі загальну філософію міжнародного гуманітарного права. На нашу думку, міжнародні кримінальні трибунали і Міжнародний Суд ООН по праву можуть розглядатися як «міжнародна трибуна», з якої проголошуються, підтверджуються і тлумачаться основоположні принципи і норми міжнародного гуманітарного права, що в свою чергу сприяє загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод. Разом з тим можна стверджувати, що кожна міжнародна судова установа є автономним утворенням, яка здійснює свій прогресивний вплив на розвиток міжнародного гуманітарного права.

Література

1. *Дмитрієв А.І.* Міжнародне гуманітарне право: основи концепції. – К., 1999. – 120 с.
2. *Найер А.* Военные преступления: Геноцид. Террор. Борьба за правосудие /Пер. с англ.—М., 2000. – 368 с.
3. *Балан О.И.* История и необходимость создания Международного уголовного суда // Московский журнал международного права. – 2004. – № 2. – С. 125-134; *Мезяев А.Б.* Судебный процесс против Воислава Шешеля в Международном трибунале по бывшей Югославии // Московский журнал международного права. – 2007. – № 4. – С. 82-108; *Гнатовский Н.Н.* Гуманитарное право в международных судебных учреждениях: опасна ли институциональная фрагментация? // Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В.Н. Денисова:

моногр. / авт. кол.: под ред. А.Я. Мельника, С.А. Мельник, Т.Р. Короткого. – Киев, Одесса: Феникс, 2012. – С. 694 – 709.

4. *Сафиуллина И.П.* Нюрнбергские принципы и их влияние на формирование международных уголовных судов в современных условиях: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право; Европейское право» /И. П. Сафиуллина. – Казань, 2003. – 25 с.

5. *Гнатовский Н.Н.* Гуманитарное право в международных судебных учреждениях: опасна ли институциональная фрагментация? // Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В.Н. Денисова: моногр. / авт. кол.: под ред. А.Я. Мельника, С.А. Мельник, Т.Р. Короткого. – Киев, Одесса: Феникс, 2012. – С. 694 – 709.

6. *Трикоз Е.Н.* Преступления против человечности в международном уголовном праве // Московский журнал международного права. – 2006. – № 2. – С. 100 - 117.

7. *Мечетная М.* Африканские войны: черная дыра // Корреспондент. – 2008. – № 43. – С. 60-62.; Janssen D. Humanitarian intervention and the prevention of genocide // Journal of Genocide Research. – 2008. – Vol. 10. – P. 289-306.

8. Corfu Channel case. International Court of Justice. Reports 1949.

9. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). International Court of Justice. Judgment of 27 June 1986.

10. Консультативное заключение Международного Суда «Законность угрозы ядерным оружием или его применения» от 8 июля 1996 г. //Distr. GENERAL A/51/218, 19 July 1996.

11. Russian Federation, CR 95/29, p. 52; United Kingdom, CR 95/34, p. 45.

12. *Gardam Judith.* The Contribution of the International Court of Justice to International Humanitarian Law // Leiden Journal of International Law. – 2001. – № 14. – P. 349 – 365.

